

М.М. Ткаченко,
Т.В. Топчій

Національний медичний
університет
ім. О.О. Богомольця,
Київ

З плеяди перших: професор Євген Фердинандович Вебер

From the plead of pioneers:
professor Eugen F. Weber

Дев'яносто років тому в Київському медично-му інституті на базі курсу рентгенології була створена самостійна кафедра рентгенології, яку очолював професор Євген Фердинандович Вебер (1875–1947). Це була друга кафедра рентгенології на теренах після революційної Росії. Перша така кафедра була організована у 1919 р. в Інституті удосконалення лікарів у Петрограді і першим професором кафедри став А.К. Яновський (1865–1942) [1].

Євген Вебер народився 1 січня 1875 р. у Києві в родині купця, був лютеранського віросповідання. Середню освіту отримав у Київській першій гімназії. У 1898 р. закінчив медичний факультет Імператорського Університету Св. Володимира зі ступенем лікаря з відзнакою, після чого отримав посаду позаштатного ординатора терапевтичної факультетської клініки. Після закінчення служби Є.Ф. Вебера залишили професорським стипендіатом кафедри при тій же клініці без утримання терміном на два, а потім ще на один рік. На початку 1905 р. Є.Ф. Вебер склав іспити на ступінь доктора медицини [2].

Вчителями Є.Ф. Вебера були професори Юлій Петрович Лауденбах (1863–1908) і Василь Васильович Чирков (1845 — дата смерті не встановлена). Ю.П. Лауденбах очолював кафедри фармакології і фізіології медичного факультету Університету Св. Володимира, вивчав питання фармакології серцево-судинної системи, дію отрут на кров, матку. В.В. Чирков — учень Г.А. Захар'їна, закінчив медичний факультет Московського університету, завідував кафедрою факультетської терапії медичного факультету Університету Св. Володимира (1886–1904) [3]. Саме В.В. Чирков познайомив Є.Ф. Вебера зі спектрофотометричним методом дослідження крові.

До 1909 р. Є.Ф. Вебер опублікував такі праці: «Значение лейкоцитов при заживлении раны и образования рубца» (робота виконана в лабораторії хірургічної патології і терапії Імператорського Університету Св. Володимира), *Летопись Русской Хирургии*, 1898 р. Ця робота була удостоєна Медичним факультетом золотої медалі; «О регенерации оксигемоглобина из метгемоглобина при первой форме острой метгемоглобинемии» (роботу виконано у фармакологічній лабораторії Університету Св. Володимира). Доповідь була представлена у 1908 р. на засіданні фізико-медичного товариства, присвяченому пам'яті професора Ю.П. Лауденбаха; «*Über die Möglichkeit gleichzeitiger quantitativer Bestimmung zweier Gallenfarbstoffe in der Galle mit Hilfe des Spectrophotometers*» (роботу виконано у фізіологічному відділенні Київського Політехнічного Інституту, 1909). Опублікована у «*Zeitschrift f. biologische Technik und Methodik*»; «К вопросу об острой метгемоглобинемии» (роботу виконано у фармакологічній лабораторії Університету Св. Володимира). Опублікована в «*Университетских Известиях*» (1909) [2].

Остання праця була представлена на Медичний факультет як дисертація на здобуття наукового ступеня доктора медицини. Є.Ф. Вебер присвятив її вчителю: «пам'яті покійного, гаряче любимого вчителя Юлія Петровича Лауденбаха, під безпосереднім керівництвом якого були проведені такі дослідження, глибоко вдячний йому, я присвячую цю працю» [2].

Слід зазначити, що тоді факультетську терапевтичну клініку очолював видатний терапевт професор В.П. Образцов (1851–1920) [3].

Під керівництвом відомих вчених-медиків працював талановитий і серйозний дослідник

Є.Ф. Вебер, який не міг зупинитися на досягнутому. Його допитливий розум прагнув нового. Цим новим у ті роки було дослідження людей за допомогою нещодавно відкритих рентгенівських променів. Є.Ф. Вебер високо цінував пророчі слова Вільгельма Конрада Рентгена (1845–1923), який на запитання, яким буде значення нового відкриття в медицині, відповів: «Це залежатиме від самих лікарів». На той час у Києві вже працювало кілька рентгенівських кабінетів. Євген Фердинандович разом із лікарем В.Г. Бергманом придбали устаткування і відкрили приватний рентгенівський кабінет (1913), який дуже швидко став Рентгенівським інститутом, де проходили навчання і вдосконалення лікарі, які побажали стати рентгенологами. За час існування рентгенівського інституту, очолюваного В.Г. Бергманом і Є.Ф. Вебером, у ньому навчалися понад 200 лікарів.

Тим часом в Університеті Св. Володимира і Київському політехнічному інституті (заснований 1898 р.) фундаментальними питаннями фізики рентгенівських променів займався визначний вчений Георгій Георгійович Де-Метц (1861–1947), з яким співпрацював Є.Ф. Вебер. Починаючи з 1906 р. за редакцією Г.Г. Де-Метца видавався науково-популярний журнал «Фізичний огляд». У 1917 р. вчений був ректором Університету Св. Володимира, а у 1928–1947 рр. — професором Київського інституту народної освіти. У 1908–1914 рр. Є.Ф. Вебер часто відвідував Відень, Берлін, де працювали піонери рентгенології Г. Гольцкнехт (1872–1931), М. Гаудек (1880–1931), Р. Ленк. Проте науковець не залишав дослідницької роботи. Ще 1911 р. він, експериментуючи на тваринах, виконував накладення пневмоперитонеуму, а за рік опублікував опис цього методу у 20-му томі журналу «Fortschritte auf dem Gebiet der Rontgenstrahlen» під назвою «Про значення введення кисню або повітря в черевну порожнину для експериментальної і діагностичної рентгенології».

На XIII Міжнародному конгресі рентгенологів у 1912 р. німецький лікар А. Лорі повідомив про можливість дослідження за допомогою лапароскопа черевної порожнини після введення в неї повітря, абсолютно не вказавши про отримання зображення. Лише у 1914 р. він повідомив про можливість досліджувати органи черевної по-

рожнини рентгенологічним методом після накладення пневмоперитонеуму.

Безперечно, пріоритет у цьому питанні належав Є.Ф. Веберу, але відомий московський рентгенолог Л.Д. Лінденбрaten у монографії «Искусственный пневмоперитонеум в рентгенодиагностике» (1963) визнав пріоритет за А. Лорі, а Є.Ф. Вебера визнав піонером застосування діагностичного пневмоперитонеуму.

Є.Ф. Вебер займався рентгенологічним дослідженням органів травлення і в цей період видав дві монографії — «Клиническая рентгенодиагностика заболеваний желудочно-кишечного тракта» (1910) і «Клиническая рентгенодиагностика заболеваний печени, селезенки и брюшины» (1914) [4, 5].

На початку першої світової війни (1914–1918) молода медична рентгенологія мала невеликий досвід роботи у військових умовах. Крім того, становище рентгенології було вкрай важким. Не вистачало апаратури, були недостатньо підготовлені кадри, ще й до того ж не було сприяння щодо цих питань з боку Німеччини. Все це зумовило ситуацію, при якій санітарні установи армії були позбавлені рентгенологічного обстеження. Ініціативна група киян висунула питання про необхідність створення такої організації, яка могла б реально допомогти поліпшенню рентгенодіагностики у шпиталях Києва. 5 вересня 1914 р. київською інтелігенцією (викладачами вищих і середніх навчальних закладів) була створена Комісія допомоги пораненим рентгенівськими дослідженнями на чолі з професором Й.Й. Косоноговим. За кілька місяців комісія налічувала у своєму складі 80 фахівців, серед яких було тільки 3 рентгенологи — Л.С. Бланк, Є.Ф. Вебер і Б.Б. Пауль. Багатогранною була робота членів комісії. Є.Ф. Вебер на чолі свого Рентгенівського інституту проводив підготовку лікарів-рентгенологів. З початком першої світової війни Є.Ф. Вебер і В.І. Бергман прагнуть зберегти цей інститут. Про це свідчать архівні документи. Так, у Державному архіві Києва (ДАК) існує такий запис від березня 1919 р. [6]:

«У президію факультетської ради медичного факультету Київського Університету.

Зважаючи на можливу майбутню евакуацію деяких рентгенівських установ у Києві і з огляду на те, що університетський курс читається на

приладах, архівах і матеріалах Рентгенівського інституту (кол. Вебера і Бергмана) прошу президію факультетської ради про залишення інституту у Києві. За зав. інститутом В. Бергман».

Комісія медичного факультету Університету Св. Володимира у складі професорів терапевта О.М. Косткевича (1865–1922), хірурга О.П. Кримова (1872–1954), хірурга М.М. Дітерікса (1871–1941), фізика Й.Й. Косоногова (1866–1922) і приват-доцента Є.Ф. Вебера під головуванням завідувача кафедри спеціальної патології і терапії (1905–1919) професора Г.М. Малкова (1869 р. — дата смерті не встановлена) від 26 грудня 1916 р. дійшла висновку:

«1) З причини величезної важливості рентгенології як для цілей діагностики, так і для лікування, викладання рентгенології на медичному факультеті є життєво необхідним.

2) Для правильної постановки викладання необхідно заснувати кафедру рентгенології як для обов'язкового предмета на медичному факультеті».

Однак, відзначила комісія, на виконання цього завдання потрібні великі кошти і час. Що ж до підготовки фахівців-рентгенологів найближчим часом, то наявні в Університеті Св. Володимира установки в рентгенівських кабінетах є незадовільними, приміщення – невідповідними. У зв'язку з цим комісія рекомендувала (рішення засідання Ради медичного факультету Університету Св. Володимира від 23 травня 1917 р.) організувати викладання курсу рентгенології для студентів у 8-му семестрі в приватному інституті для наукових досліджень і удосконалення лікарів з рентгенології приват-доцента Є.Ф. Вебера та В.Г. Бергмана (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, нині вул. Саксаганського, буд. 34). Вести курси було доручено фахівцеві-рентгенологу приват-доценту медичного факультету Є.Ф. Веберу [7]. Однак складна політична і економічна ситуація не дозволила в короткі терміни перейти до створення повноцінної кафедри.

У 1920 р. у Київському медичному інституті, нарешті, створено самостійну кафедру рентгенології, але слід зазначити, що викладання рентгенології на медичному факультеті Університету Св. Володимира почалося з 1909 р. [8].

Ставши ординарним професором, Є.Ф. Вебер працював над створенням програми з рентгено-

логії. Спеціальним рішенням Вченої ради було призначено іспит з дисципліни на 3-му курсі. Він також прагнув зберегти деякі рентгенкабінети міських лікарень, які були клінічними базами медичного інституту. Це мало дуже велике значення. Тоді разом з Є.Ф. Вебером працювали асистенти О.Я. Богаєвський (1890–1959) і Ф.П. Богатирчук (1892–1984), здібні рентгенологи, які згодом стали відомими вченими і з вдячністю згадували свого першого вчителя і наставника [9, 10].

Становище в країні погіршувалося. Голод, бідність, злидні торкнулися і медичного інституту. Хворих у лікарнях майже не було. Не вистачало медикаментів, білизни, приміщення не опалювалися. Про все це професори говорили на засіданнях вченої ради. Директор інституту професор Є.Г. Черняхівський (1873–1938) вживав усіляких заходів для поліпшення становища. Проте багато співробітників виїжджали в еміграцію.

Вважаємо за необхідне навести витяг з архівних документів того часу:

«№ 7 Протокол про кафедру рентгенології.

... позаяк Вебер виїхав на Батьківщину до Польщі як біженець 8.11.1921 р.

Ухвалили: доручити проводити практичну роботу з рентгенології О.Я. Богаєвському з 8.11.1921 р., повідомити деканів» [11].

Таким чином, згідно з архівними матеріалами, професор Є.Ф. Вебер завідував кафедрою рентгенології до 8 листопада 1921 р. [11, 12].

За матеріалами звіту про роботу інституту за 1922 р. (з 1 січня по 1 липня 1922 р.) у доповіді директора зазначено: «... Частина емігрувала за межі республіки (В.К. Ліндемман, Є.Ф. Вебер, І.Ю. Руберт). ... Дуже важко було подолати психологію деяких професорів, упевнених в тому, що Радянська влада покликана лише руйнувати, а не творити. Тому ця група професорів не тільки не сприяла роботі, але і гальмувала роботу» [13].

Зараз важко читати ці скупі архівні матеріали. За ними стоїть життя здібних і неординарних учених, які прагли працювати на благо людей, шукали відповідних умов для своєї роботи. Незважаючи на такий тяжкий у всіх сенсах період життя Є.Ф. Вебера у Києві, для нього він був найпліднішим.

У 1921 р. Євген Фердинандович отримав австрійське підданство і виїхав до Відня. Починається нова сторінка його життя, призначенням яко-

го завжди було бути організатором. І він створює і очолює Віденське відділення Наукового рентгенологічного інституту фірми «Siemens-Halske» [14]. Де б не працював Є.Ф. Вебер, він завжди займався підготовкою лікарів-рентгенологів. Створені ним курси отримали високу оцінку з боку практичних лікарів і відвідувалися з великим задоволенням. На жаль, у нас немає повного списку друкованих праць Є.Ф. Вебера, але ми знаємо, що у віденський період він опублікував праці як науково-дослідного, так і рентгенологічного напрямку.

Євген Фердинандович писав про те, що рентгенологія не повинна уподібнюватися лише фотографуванню за допомогою рентгенівських променів різних органів і систем. Він вважав, що це клінічна дисципліна, і кожне рентгенологічне дослідження має розглядатися у зв'язку з повним клінічним обстеженням хворого. У Німеччині, Австрії, в інших європейських країнах до системи медичної освіти вводилася дисципліна, яка називається клінічною рентгенологією, створювалися нові кафедри. З огляду на те, що Є.Ф. Вебер вже на той час володів великим досвідом організації кафедр і викладання як студентам, так і лікарям, Рада медичного факультету Латвійського університету у 1927 р. запросила вченого для організації нової кафедри і викладання на ній. Є.Ф. Вебер дав згоду, його обрали приват-доцентом (жовтень 1927 р.), а тодішній міністр освіти Латвії Яніс Райніс затвердив це обрання. У Ризі починається третій період життя, наукової і клінічної діяльності Є.Ф. Вебера. Слід зазначити, що там же жив і колишній киянин професор Іван Юлійович Руберт (1874–1934), який з 1922 р. очолював кафедру очних хвороб Латвійського університету і став у 1932 р. засновником Латвійського офтальмологічного товариства [3].

Медична громадськість все настійливіше висувала на обговорення проблему необхідності вдосконалення навчання рентгенології. У 1928 р. на Міжнародному конгресі рентгенологів у Стокгольмі широко обговорювалося питання викладання цієї дисципліни на медичних факультетах. Є.Ф. Вебер як делегат Латвійського університету виступив із доповіддю з цього питання.

Доцентський курс працював на базі другої міської Ризької лікарні (нині Республіканська

клінічна лікарня ім. П. Страдиня). У 1928 р. доцентський рентгенологічний курс медичного факультету Латвійського університету, який очолював Є.Ф. Вебер, перетворився на Рентгенологічний інститут (кафедру). Разом з Є.Ф. Вебером працювали асистенти К. Бутуліс, С. Лінковіч, Я. Лединьш, П. Нейберг, Я. Земсарс [14].

Передусім, Є.Ф. Вебер був лікарем і прагнув створити хорошу клінічну базу із сучасним обладнанням рентгенкабінетів. Із розширенням ліжкового фонду лікарні, відкриттям нових відділень Євген Фердинандович і його співробітники добиваються збільшення кількості рентгенодіагностичних і рентгенотерапевтичних апаратів, встановлюють апарат для рентгенографії зубів, а також дозиметр для терапевтичного кабінету. Слід зазначити, що апарати були сучасної конструкції фірми Siemens. На ті часи таке оснащення для викладання рентгенології було чудовим. Апарати, придбані завдяки Є.Ф. Веберу, бездоганно працювали аж до 1968 р.

Є.Ф. Вебер щотижня проводив збори асистентів клінік, засідання лікарських товариств, на яких демонструвалися результати складних у діагностичному плані випадків, а також енцефалограми, вентрикулограми, мієлограми, пієлограми, холецистограми, гістеросальпінгограми, рентгенограми після накладення пневмоперитонеуму, ретропневмоперитонеуму.

На початку 30-х років минулого століття Є.Ф. Вебер сформулював положення, що пізніше стали головними в роботі рентгенолога. Перш за все, рентгенолог — високопрофесійний лікар, який має глибокі знання і в інших галузях медицини, самостійно думає, володіє достатніми знаннями, щоб вирішувати складні діагностичні завдання. Крім того, Є.Ф. Вебер вимагав присутності лікарів, які лікували хворих, при їх рентгенологічному обстеженні. Рентгенівські кабінети в лікарнях стали консультативними центрами для всіх лікарів. На жаль, багато з цих цінних положень забуто. Лікарі променевої діагностики перетворилися на «фотографів», що фіксують зображення і не завжди правильно його трактують через незнання клінічних проявів захворювання.

Особливу увагу Є.Ф. Вебер приділяв заняттям зі студентами, які він проводив на IV курсі — лекції читалися двічі на тиждень, практичні заняття проводилися три рази на тиждень по дві

години, а також студентам V і VI курсів по два заняття на тиждень по дві години. У групі було по десять студентів. Євген Фердинандович вважав за необхідну умову для успішного навчання — наявність архіву рентгенограм з усіх розділів рентгенодіагностики. Такий архів було створено. На заняттях кожен студент отримував по 5–6 рентгенограм з короткими витягами з історії хвороби, описував ці знімки, а потім усі разом їх розбирали під керівництвом викладача. Крім вивчення рентгенологами і студентами, що вивчають рентгенологію, клініки різних захворювань, Є.Ф. Вебер вважав необхідним і вимагав знання патологоанатомічних проявів патологічного процесу. Він прагнув продемонструвати і порівняти рентгенологічні прояви з патологоанатомічними препаратами, створив патологоанатомічний музей з препаратами з кістковою, пухлинною і туберкульозною патологіями. До цих препаратів додавалися і рентгенограми [5].

Є.Ф. Вебер був не тільки видатним рентгенологом, але і висококваліфікованим фахівцем з рентгенотерапії. На лікування хворі надходили з онкологічного відділення. Є.Ф. Вебер вважав, що не варто проводити рентгенотерапію хворим із за давними формами раку і віддаленими метастазами, оскільки це дуже обтяжує їх стан. Він проводив курс рентгенотерапії тільки за показаннями, суворо індивідуалізуючи схему лікування, вносячи свої поправки до плану проведення опромінювань. Є.Ф. Вебер опублікував роботу «До питання про променеву терапію раку», а також спільно з патологоанатомом доцентом М. Брандтом статтю про регрес ракових метастазів у кістках.

Латвійський університет неодноразово направляв Є.Ф. Вебера у наукові відрядження до Німеччини, Франції, Швейцарії, Швеції. Він брав участь у міжнародних конгресах.

Рентгенологічний інститут став також базою для післядипломного навчання. Є.Ф. Веберу в Ризі, як і в Києві, збирав навколо себе талановитих лікарів, які стали згодом відомими фахівцями Латвії — Пауля Нейберга, Яніса Земзарса, Тихона Білого, Вільгельма Пампе, Яніса Лединьша та ін.

Автор понад 35 наукових праць, трьох монографій, свої роботи Є.Ф. Вебер видавав у різних журналах, чимало їх побачило світ у провідному рентгенологічному журналі «Fortschritte auf dem

Gebiet der Rontgenstrahlen». У працях Є.Ф. Вебера висвітлені не тільки питання рентгенодіагностики, але й дозиметрії, методик дослідження і викладання рентгенології. Становлять інтерес праці, присвячені аналізу легеневого рисунка в нормі і за умов патології. Вчений передбачив можливість проведення ангіографії серця і аорти [5].

Є.Ф. Вебер був у складі ряду товариств рентгенологів, зокрема членом-кореспондентом Німецького товариства рентгенологів, постійним членом Міжнародного товариства радіологів, почесним членом Віденського товариства рентгенологів, членом Паризького і Латвійського товариств рентгенологів.

У Ризі Є.Ф. Вебер працював до осені 1944 р., а потім виїхав до Німеччини [15].

Помер професор Євген Фердинандович Вебер у 1947 р.

Література

1. *Материалы по истории рентгенологии в СССР / Под ред. С.А. Рейнберга.* — М., 1948. — 323 с.
2. Вебер Е.Ф. *Къ вопросу объ острой метгемоглобинэмии.* — К., 1909. — 146 с.
3. Москаленко В.Ф., Полякова І.М. *Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця (1841–2006).* — К: Книга плюс, 2006. — 304 с.
4. Богатырчук Ф.П. // *Київський медичний журнал.* — 1929. — № 4. — С. 17–21.
5. Лединьш Я.Д. Профессор Е.Ф. Вебер. // *Из истории медицины: Сборник статей.* — Т. XII. — Рига: Авотс, 1980. — С. 161–167.
6. ДАК Ф.16, оп. 465, д. 6307.
7. ДАК Ф.16, оп. 465, д. 6166.
8. *Пятый Всесоюзный съезд рентгенологов и радиологов (Киев, 18–23 мая 1928 г.) // Вест. рентгенол. и радиол.* — 1929. — Т. 6, вып. 6. — С. 489–530.
9. Ткаченко М.М., Топчій Т.В. // *УРЖ.* — 2009. — Т. XVII, вип. 2. — С. 233–238.
10. Ткаченко М.М., Топчій Т.В. *Забуті імена. Професор Федір Парфенович Богатырчук // Наук. вісник НМУ ім. О.О. Богомольця.* — 2010. — № 1 (28). — С. 257–261.
11. ЦДАВО Ф.166, оп. 2, с. 422.
12. ЦДАВО Ф.166, оп. 2, с. 444.
13. ЦДАВО Ф.166, оп. 2, с. 442.
14. Немиро Е.А., Озолина З.Я. *Из истории кафедры рентгенологии и радиологии Рижского медицинского института // Из истории медицины: Сборник статей.* — Т. XII. — Рига: Авотс, 1980. — С. 93–98.
15. Страдынь П.И. *Из переписки с советскими учеными-медиками в период 1945–1958 гг. П.И. Страдынь — С.А. Рейнбергу // П.И. Страдынь. Избранные труды.* — Т. III. *Онкология, организация здравоохранения и история медицины. Матер. личного архива.* — Рига: Зинатне, 1965. — С. 652.

Надходження до редакції 11.11.2010.

Прийнято 12.11.2010.

Адреса для листування:

Ткаченко Михайло Миколайович,
Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця,
бул. Т. Шевченка, 13, Київ, 01601, Україна,
e-mail: mtkachenkodeprad@mail.ru